

Risk & risici

Risker, faror och hot kantar vår vardag. Hur skall vi hantera dem? Nästan alla möjligheter rymmer risker. Och nästan alla risker rymmer möjligheter. Förnuftiga avvägningar krävs. I stort och i smått. Globalt som lokalt. Av samhället och den enskilde. Denna bok handlar om att välja risker: om hälsorisker, ny teknologi och svåra beslut i vård och omsorg; om jämförbarhet, acceptans och prioriteringar; om osäker kunskap, värden och moral.

Analytisk innehållsförteckning

1. HUR BÖR RISKBESLUT FATTAS? SKISS TILL EN PROCEDUR FÖR RÄTTVIS RISKHANTERING

Hélène Hermansson

Vi spenderar ofta stora summor pengar på små risker medan sådana av verklig betydelse förbises. Många menar att riskhantering präglas av godtycke. Samma personer anser ofta att följande enkla modell för konsekvent riskhantering är räddningen: Om nyttan överstiger kostnaden kan risken i de flesta fall accepteras, men överstiger istället kostnaden nyttan bör den reduceras. Men modellen ger upphov till stora problem. Framförallt tar den inte hänsyn till de riskutsattas rättigheter att inte utsättas för vissa risker. I den alternativa modell för riskhantering som diskuteras i det här kapitlet skjuts fokus istället från utfallen av besluten till proceduren för beslutsfattandet. Två varianter diskuteras: en som bygger på en hypotetisk kontraktssituation i enlighet med John Rawls teori om rättvisa, och en som istället framhåller öppen dialog mellan berörda parter utifrån Iris Marion Youngs försvar för deliberativ demokrati.

2. INLEVELSE I FRAMTIDEN

Sven Ove Hansson

Vi kan förbättra vårt underlag för beslut under risk och osäkerhet genom att systematiskt genomföra hypotetisk retrospektion. Det innebär att vi identifierar och översiktligt beskriver olika möjliga framtida utvecklingar. Vi bedömer därefter våra handlingar utifrån vart och ett av dessa scenarier. Som en första approximation kan vi ställa det kravet på vårt handlande att oavsett vilken möjlig framtid som kommer att förverkligas så kommer vi inte att ha anledning att i efterhand anse att vi handlade fel idag. Detta svarar mot den enkla tumregeln "gör inte sådant som du i framtiden kan komma att ångra". Men ånger (som är en psykologisk reaktion) är inte det bästa beslutsriteriet. Hypotetisk retrospektion behöver en mer genomtänkt och preciserad beslutsregel. Kapitlet handlar om hur en sådan beslutsregel bör utformas.

3. RATIONALITET OCH INFORMATION: VAD VET SVENSKA MYNDIGHETER?

Jonas Clausen Mork

Svenska myndigheter ska skydda medborgarna mot skada. Men hur uppnår man detta mål? Praktiserade åtgärder finns det gott om. De flesta består i informationsspridning, reglering och ibland rent fysiska förändringar av vår omgivning. Men hur välinformerade är våra myndigheter egentligen om vad åtgärderna i själva verket leder till? De svar som framkom vid en enkät genomförd under vintern 2006/2007 antyder till exempel att det är både si och så med informationen. Det är inte ovanligt att det råder informationsbrist. God tillgång på information leder ofta till bättre beslut. Som svensk medborgare finns det därför anledning både till oro och ökade krav på våra myndigheters kunskap om åtgärdspaketets effektivitet.

4. OM FÖRSIKTIGA BESLUT

Niklas Vareman

De allra flesta samhällsrisker hanteras utifrån en vetenskaplig riskbedömning, vars uppgift är att sätta siffror på hur stora riskerna är. Ibland är dock kunskapen, även för vetenskapen, så liten att det är svårt att göra en rimlig uppskattning av risken. Då bör försiktighetsprincipen användas. Principen gör det möjligt att vara försiktig när kunskapen är dålig. Men de beslutsteoretiska grunderna för riskanalys visar att försiktighetsprincipen kan göra riskanalysen mindre rationell. Beslutsteorin visar oss också en möjlighet till riskanalys som kan tillfredsställa både kritikern och anhängaren av försiktighetsprincipen – riskanalys som leder till rationella, försiktiga beslut.

5. VAD KAN RISKKOMMUNIKATION GÖRA ÅT RISKPROBLEMEN?

Madeleine Hayenhjelm

Riskprevention diskuteras vanligtvis inom ramen för individuellt risktagande. När det gäller *samhällsrisker* har riskprevention fått stå tillbaka för andra mål som förtroende, acceptans och konfliktlösning. I det här kapitlet diskuteras om riskprevention också kan vara vägledande inom kommunikation av samhällsrisker. Det skulle i så fall kunna leda till radikala omprioriteringar med avseende på vilka risker, vilken information och vilka målgrupper som riskkommunikation borde vända sig till. Mer resurser skulle komma att läggas på de ur ett globalt perspektiv mest riskutsatta.

6. IMPLICIT NORMATIVITET I VIDENSKABELIG RÅDGIVNING – VÆRDIER BAG ERNÆRINGSEKSPERTERS BESLUTNINGER OM AT RÅDGIVE OFFENTLIGHEDEN

Anna Paldam Folker, Hanne Andersen og Peter Sandøe

Denne artikel fokuserer på implicit normativitet, som ligger til grund for videnskabelig rådgivning. Der fokuseres således på normative spørgsmål, beslutninger eller problemstillinger, som videnskabelige rådgivere og den brede offentlighed ikke er fuldt bevidste om, men som ikke desto mindre har betydning for de videnskabelige anbefalingers karakter. Artiklen, som er baseret på resultater fra en interviewundersøgelse med danske ernæringsforskere, redegør for tre sådanne implicite normative problemstillinger bag videnskabelig rådgivning. Den første omhandler målet for videnskabelig rådgivning – hvorvidt dette er at undgå skade eller fremme sundhed. Den anden omhandler de tilsigtede modtagere af videnskabelige anbefalinger – hvorvidt rådgivning skal være rettet mod at komme befolkningen som helhed til gode, eller om den primære bekymring bør være de mennesker, som er dårligst stillede. Den tredje problemstilling drejer sig om ernæringseksperters forsøg på at balancere styrken af den videnskabelige evidens med de forventede konsekvenser af rådgivningen. Formålet med artiklen er at rette opmærksomhed mod den implicite normativitet i ernæringsrådgivning med henblik på at fremme en mere eksplicit debat om disse problemstillinger blandt videnskabelige rådgivere og en bredere offentlighed.

7. RISK, SÄKERHET OCH DEN ÖPPNA FRÅGANS ARGUMENT – PROBLEMET MED NATURALISTISKA DEFINITIONER AV RISK OCH SÄKERHET

Niklas Möller

Risk- och säkerhetsbegreppen är centrala inom riskanalysen. Utan en tydlig och klar uppfattning om när något är säkert, eller när något är säkrare än något annat, kan vi inte fatta de bästa riskbesluten. Trots detta ägnas relativt lite uppmärksamhet inom riskforskningen åt att kritiskt granska de riskbegrepp man arbetar med. Inom såväl riskforskningen som den tillämpade riskanalysen är det vanligt att man använder sig av ett probabilistiskt riskbegrepp, där risken definieras som väntevärdet av skadeutfallets storlek. Detta riskbegrepp är *naturalistiskt* i den meningen att såväl sannolikheten som skadeutfallet betraktas som naturliga storheter, storheter som i princip är tillgängliga för vetenskapen att undersöka. Tesen i detta kapitel är att risk och säkerhet inte korrekt kan ges naturalistiska definitioner.

8. RISKTAGANDE OCH SKYLDIGHETER MOT FRAMTIDA GENERATIONER

Johan Brännmark

Även om vi inte alltid lever upp till våra skyldigheter gentemot framtida generationer brukar vi vanligen anta som en ren självklarhet att vi har skyldigheter gentemot dem.

Men vad händer när vi står inför så stora beslut att de inte bara påverkar hur bra framtida generationer kommer att få det utan också vilka dessa framtida generationer kommer att vara? Denna problemställning brukar bland filosofer anses vara särskilt problematisk för deontologiska utgångspunkter, vilka just brukar betona relationen mellan den som har skyldigheten och den som har rättigheten. I det här kapitlet diskuteras möjligheten av grupprättigheter. Tanken är att generationer som helheter kan vara rättighetsinnehavare och att deras moraliska krav på oss består i att få en rimlig arvedel ifråga om Jordens resurser och livsbetingelser.

9. BESLUTET

Nils-Eric Sahlin

Det är känt att våra teorier för rationellt beslutsfattande inte alltid är tillämpbara. I denna artikel diskuteras vissa aspekter av denna användbarhetsfråga i ljuset av ett faktiskt fall där en person väljer att begå läkarassisterat självmord. Frågor om överblickbarhet, värderingsbarhet och rationalitet hamnar i fokus. Det visar sig att detta mycket speciella beslutsfall lär oss något väsentligt om svåra eller omöjliga beslut i allmänhet.

10. HVAD ER EN ACCEPTABEL RISIKO?

Karsten Klint Jensen

Hvad er en acceptabel risiko? Det er et spørgsmål, som myndighederne skal tage stilling til i mange forskellige sammenhænge. I hovedsagen findes der to tilgange til at finde et svar. Den ene er inspireret af utilitarismen og siger, at acceptabel risiko må bestemmes ved at afveje risikoen med de forventede fordele. Den anden er liberalt inspireret og siger, at niveauet for acceptabel risiko skal bestemmes uafhængigt af en vurdering af, hvilke fordele der er på spil. I artiklen præsenteres argumenter for og imod disse to tilgange. Det vises, at fuldblodsutilitarisme ikke spiller nogen rolle i praksis, acceptabelt risikoniveau bestemmes langt overvejende efter liberale principper. Dog spiller også et af utilitarismen afledt krav en praktisk rolle, nemlig målsætningen om at minimere de samlede risici omkostningseffektivt. Begge disse tilgange har etisk vægt, og det er en vigtig politisk-demokratisk opgave at finde den rette balance i mellem dem.

11. HVORDAN VÆRDIER PÅVIRKER RISIKOVURDERINGER – MED TRANSFEDTSYRESAGEN SOM EKSEMPEL

Birgitte Wandall

Risikovurderinger opfattes ofte som værdimæssigt neutrale. Man antager, at når man beder en gruppe eksperter foretage en risikovurdering, så får man en konklusion, som

alene baserer sig på objektive kendgerninger, og som derfor er uafhængig af normative overvejelser. Denne opfattelse er forkert. Udfaldet af enhver risikovurdering vil være afhængigt af hvilke normative grundantagelser, der er indgået i vurderingen, og disse antagelser kan få afgørende betydning for risikovurderingens konklusion. Som eksempel på dette undersøges i denne artikel to modstridende vurderinger af den samme risiko, nemlig transfedtsyrers mulige sundhedsskadelige virkning. Den ene risikovurdering blev foretaget af Ernæringsrådet i Danmark i 2003, og den anden af det Europæiske fødevarerikkerhedsagentur i 2004. Når man gennemgår det materiale, de to risikovurderinger baserer sig på, viser det sig, at der ikke er nogen faktisk uenighed mellem de to risikovurderinger. De refererer til de samme undersøgelser og er stort set enige om, hvordan de skal tolkes. Når de to vurderinger alligevel drager vidt forskellige konklusioner, skyldes det, at de forholder sig forskelligt til to normative spørgsmål: Dels spørgsmålet om hvilken del af befolkningen man skal vælge at fokusere på, når man foretager en risikovurdering, og dels spørgsmålet om, hvor sikker man skal være i sin sag, før man konkluderer at noget er sundhedsskadeligt.

12. RISK, FARA OCH RISKOBJEKT

Johannes Persson

Gång på gång möter den som oroar sig för risker expertrådet att lära sig att skilja mellan fara och risk. Ofta diskuteras nämligen faror som innebär mycket små risker, men det förstår allmänheten inte. Mycket av vår oro för risker beror på ett enkelt misstag. Det här kapitlet visar dock att det inte är så lätt att skilja mellan fara och risk, åtminstone inte enligt de gängse distinktioner som experterna förser oss med. Det behövs en ny och mer användbar begreppsapparat. En sådan föreslås också.

13. MYCKET SVÅRA BESLUT

Anders Castor och Nils-Eric Sahlin

Vårdpersonal fattar under en normal arbetsdag ett stort antal beslut. En del är helt triviala, andra är mer betydelsefulla, och ytterligare andra kan vara komplexa men trots allt okontroversiella. Ibland uppstår dock beslutssituationer där mycket stora värden står på spel, som liv och död, full hälsa eller svårt handikapp. Om situationen är tillräckligt sällsynt, eller tillräckligt komplex, finns ibland ingen erfarenhet stabil nog att luta sig mot. Det finns enstaka fall av så fullständigt unik karaktär, att inget kunskaps- eller erfarenhetsunderlag överhuvudtaget finns som vägledning. Det är denna typ av beslut vi vill undersöka med utgångspunkt i barncancervården. Undersökningen leder till ett ifrågasättande av de klassiska teorierna för rationellt beslutsfattandes generella tillämpbarhet.

14. BESLUTSFATTANDETS ANTROPOLOGI

Åsa Boholm

Antropologi betyder "läran om människan" och ämnet fokuserar på människan som kulturell och social varelse. Antropologisk forskning bidrar till kunskap om kulturspecifika arrangemang för hur handlingar konstitueras och svarar på frågor om vad handlingar betyder, hur de tolkas och vilka handlingsalternativ som förväntas givet kulturella konventioner och regler i olika sociala situationer och sammanhang. I detta kapitel problematiseras beslut och beslutfattande från ett antropologiskt perspektiv som är deskriptivt snarare än normativt och som fokuserar på naturligt socialt liv, på den levda faktiska praktiken, snarare än på hur livet borde levas och beslut fattas. Universell handlingsrationalitet förutsätts ofta inom rationalistisk beslutsteori. För en antropolog är en sådan ståndpunkt problematisk eftersom människor i praktiska beslutssituationer endast undantagsvis systematiskt analyserar beslutsalternativ utifrån maximerad förväntad nytta. Människor har strategier på lång och på kort sikt och idéerna om varför man agerar på det ena eller andra sättet kan vara mer eller mindre uttalade. Beslut påverkas av en blandning av kulturellt grundad intuition och konventioner om vad som är lämpligt, riktigt, och värt att sträva efter. Kapitlet hämtar inspiration från forskning inom ekonomisk antropologi och Niklas Luhmanns reflexiva systemteori.

15. OJÄMFÖRBARA RISKER?

Nicolas Espinoza och Martin Peterson

Beslutsfattare har ofta anledning att jämföra olika risker med varandra, för att på så sätt prioritera mellan olika åtgärder. Att jämföra en risk med en annan innebär att man håller den ena risken för allvarigare, eller större, eller mer osannolik. I det här kapitlet diskuteras frågan om risker kan vara principiellt ojämförbara, eller om det tvärtom finns skäl att tro att varje risk kan jämföras med varje annan risk. Tanken om principiell ojämförbarhet ska inte förväxlas med tanken att det nog ofta är svårt att i praktiken jämföra vissa risker, exempelvis på grund av svårigheter att inhämta relevant information. I kapitlet diskuteras flera olika källor till ojämförbarhet, såsom ojämförbara värden och ojämförbara sannolikheter. Vidare diskuteras argument mot möjligheten av ojämförbarhet. Det viktigaste argument av detta slag går kortfattat ut på att ifall två risker är ojämförbara finns det inget rationellt sätt en beslutsfattare kan välja mellan dem. Tvärtom kan en beslutsfattare som konfronteras med ojämförbara risker alltid ställas inför en serie val där han eller hon med säkerhet kommer att förlora en summa pengar, eller något annat som bedöms vara av värde. Slutsatsen är att vi inte har några skäl att tro att ojämförbara risker existerar. I princip kan varje risk jämföras med varje annan risk, oavsett hur olika de är.

